arenaidé
April 2016

USA:s växande klyftor

– vad händer med *The American Dream?*

KARIN HENRIKSSON

USA:s växande klyftor –
vad händer med The American Dream?
Arena idé
Stockholm 2016
©Arena idé och Karin Henriksson
Omslagsbild: Brookings
Rapporten kan laddas ner från www.arenaide.se/rapporter

Författarpresentation

Karin Henriksson har rapporterat från USA i över 25 år, mest i Svenska Dagbladet, samt medverkat som krönikör i TCO-tidningen och en rad stora regiontidningar. Hon har skrivit flera böcker, senast en biografi om Ronald Reagan, en miniguide till det politiska systemet i USA samt en översättning av den amerikanska författningen.

Inledning **5**
North Carolina *5*
Tilltagande ojämlikhet **7**
Klyftorna – orsaker **11**
Inte bara i USA **13**
Läget i Sverige **14**
Politiska konsekvenser **18**
Kommer revolutionen? **21**
Faror med ojämlikheten **22**
Slutord **24**
Källor **25**

INLEDNING

Ilska, vrede, uppgivenhet, cynism, besvikelse …

Det är i sådana ordalag amerikanerna beskrivs när det – oerhört viktiga – presidentvalet 2016 närmar sig.

De allra flesta är eniga om vad de här känslorna bottnar i.

Nämligen den obehagliga insikten att vanligt folk, Average Joe och Jane Doe, stampar på samma ställe medan en oåtkomlig elit styr och roffar åt sig allt mer – och de korrupta politikerna är handlingsförlamade.

Sanningen kan dessutom vara den att Joe och Jane är skuldsatta, att en av dem har varit arbetslös i månader, att de inte har råd att gå till doktorn och att de misstänker att deras barn kommer att få det sämre ställt.

Medellönerna har legat stilla sedan 1970-talet och det är den ökända 1 procenten som fått åtnjuta merparten av vinster och produktivitetsökningar. Den stora recessionen, som djupdykningen från 2008 kallas i USA, gick visserligen över men återhämtningen ser inte ut som efter tidigare lågkonjunkturer. Och få vill tro på statistik som visar att det mesta blivit bättre och investerargurun Warren Buffetts uttalande om att barn som föds i USA idag är de lyckligast lottade i världshistorien.

Tvärtom finns det spådomar om en varaktigt lägre tillväxttakt och ett samhälle som påminner om medeltiden – med några rika krösusar som sitter på alla pengarna och massorna som får släpa sig fram på uselt betalda servicejobb.

Medel-lönerna har legat stilla sedan 1970-talet och det är den ökända 1 procenten som fått åtnjuta merparten av vinster och produkt-ivitets-ökningar.

North Carolina

Nedslag i delstaten North Carolina. En befolkning ungefär lika stor som Sveriges, knappt tio miljoner. En smärtsam våg av fabriksnedläggningar har dragit fram här i ett par årtionden, först teko och tobak och sedan möbelindustrin.

Men det är inte slut än. I Cleveland i kommunen Rowan kom nya varsel från lastbilstillverkaren Daimler Trucks North America. Totalt försvinner 1000 jobb. I Eden kommer ett av jätten MillerCoors bryggerier att slå igen i höst efter 37 år på orten. Över 500 blir arbetslösa.

Skälen: avmattningen på globala lastbilsmarknaden; kräsnare konsumenter ratar klassiskt tunn amerikansk lager och vill ha mer spännande öl från mikrobryggerier.

För 30–40 år sedan kunde invånarna i den här trakten i norra delarna av staten räkna med en trygg framtid i någon av industri-erna. Bra jobb med regelbundna lönepåslag, sjukvård och pension.

I Eden bredde förortsgator ut sig, med den typ av låga villor med dubbelgarage och alla bekvämligheter som vi sett i otaliga tv-serier och filmer. En ung vit man var då på det lilla planet familje-försörjaren, à la pappan Ward Cleaver i tv-serien *Leave it to Beaver*. På det mer övergripande planet var han något av skapelsens krona i samhället. Men nu kommer i stället larmrapporter om att medel-livslängden s-j-u-n-k-e-r bland amerikaner med låg utbildning i åldersskiktet 45 till 54 år i denna dessutom krympande befolkningsgrupp. Det anses bero på ökat alkohol- och drogmissbruk samt fler självmord – men i psykologiska termer på att de här människorna känner sig klämda när de ser tillbaka på sin barndom eller på hur deras föräldrar hade det.

– Medianlönen på MillerCoors låg på 31 dollar i timmen eller 87 000 dollar per år, säger Michael Dougherty i stadshuset i Eden där han är chef för ekonomiska utvecklingskontoret.

Michael Dougherty visar ett papper med en lista över de tio mest snabbväxande jobben i USA. I alla utom ett, sjuksköterska, är lönerna lägre än i de jobb som försvinner och det är något som i alla fall i en del fall kan härröras till frihandelsavtal och utflyttning av verksamhet.

– För staden är det här ett enormt slag. Unga, som mina barn, flyttar till storstäder som Charlotte och Greensboro, säger Michael Dougherty.

Kommunen letar nu, vilket för övrigt kostar stora pengar, efter ett nytt storföretag som kan ersätta MillerCoors. Det man har att erbjuda är bland annat de goda vattentillgångarna som först bidrog till tekoindustrins framväxt och sedan att bryggeriet förlades hit. De kända textilföretagen, som Fieldcrest, som lämnade orten var inte några bra arbetsgivare, enligt Dougherty, som nämner usla pensioner och människor utan fortbildning. Nu, fortsätter han, har ett samarbete inletts med high school för att få ungdomarna att fortsätta till s.k. community colleges där det erbjuds yrkesutbildningar till svetsare, rörmokare, flygplansmekaniker m.m. Alla kalkyler tyder på, fortsätter Dougherty, att uppåt tio miljoner jobb i sådana viktiga yrken kommer att bli lediga när USA:s så kallade baby boomers, födda mellan 1946 och 1964, går i pension.

– Det kanske inte är nödvändigt med fyra års college, trots allt, som vi trodde i min generation, menar Michael Dougherty.

Fackförbunden som representerar personalen på MillerCors har planer på att stämma koncernen inför rätta och Vernon Gammon i Teamsters uttalade sig i lokal-tv när varsel även kom från tobaksbolaget ITG Brands (förut Lorillard Tobacco) om att han vet hur det känns att

bli arbetslös:

– Som om själva hjärtat slits ut ur din kropp.

Centralt på facket AFL-CIO i delstatshuvudstaden Raleigh pekar man på en artikel i tidningen *USA Today* om den utdöende medelklassen i USA. North Carolina hamnar på fjärde plats över delstaterna där urholkningen märks mest. Inkomsterna i medelklasshushållen sjönk med 1,8 procent från 2010 till 2014 mot 0,7 procent i landet som helhet. Den fackliga anslutningsgraden i North Carolina är numera lägst i USA, 1,3 procent.

– North Carolina har de sämsta arbetslöshetsförmånerna i landet, både i hur länge förmånerna utgår och antalet människor som mottar sådana bidrag, säger Allan Freyer som ansvarar för enheten Workers' Rights Project på ideella North Carolina Justice Center.

Och det är, framhåller Allan Freyer, det republikanskt styrda delstatsparlamentet som röstat igenom detta. Där härskar den ideologin att ”government” eller staten inte kan åstadkomma något gott eller lösa några problem, menar Allan Freyer som påpekar att North Carolina drabbats extra hårt av fabriksnedläggningar i och med att delstaten hade en förhållandevis stor tillverkningsindustri. De nya jobben återfinns i serviceekonomin med löner som är hälften så höga.

En av USA:s mer inflytelserika betraktare, Harvardprofessorn Robert D. Putnam, talade för sin del om ett ”opportunity gap” i sin bok *Our Kids at Risk: The American Dream in Crisis* som kom 2015. Han utgick från sin egen mer jämställda uppväxt i Port Clinton i Ohio där alla i avgångsklassen i high school 1959 kände stor tillförsikt inför framtiden. Utbildning, jobb, villaköp etc. skulle leda till en trygg och bekväm tillvaro. I dag är denna centrala trossats om Amerika som ett de oändliga möjligheternas land hotad, menar Putnam.

TILLTAGANDE OJÄMLIKHET

President Barack Obama höll ett linjetal 2013 om ”inequality” på tankesmedjan Center for American Progress, hemmahörande i amerikanska vänstern.

– En farlig och växande ojämlikhet och bristande möjligheter att klättra uppåt gör att medelklassens grundläggande samhällskontrakt äventyras – om du arbetar hårt har du chansen att få det bättre.

Han fortsatte:

– Jag tror att det är detta som är den avgörande utmaningen i vår tid: att se till att vår ekonomi fungerar för alla arbetande människor i landet.

Obama har fått rätt i så måtto att ”inequality” är ett av de hetaste ämnena både i debatten och i forskningen. Temanummer om

klassklyftor ges ut, tankesmedjor av olika schatteringar bjuder in till paneldebatter och i bokhandeln finns böcker med titlar som *The Globalization of Inequality, The Society of Equals, Inequality: What Can Be Done, The Age of Stagnation, The Rise and Fall of American Growth*. Och, naturligtvis, *Kapitalet i tjugoförsta århundradet* av den franske ekonomen Thomas Piketty.

En amerikansk utgåva av tegelstenen på nära 700 sidor utkom våren 2014. Piketty porträtterades som en ”ekonomins rockstjärna” under en turné med stopp i Vita huset, på IMF-högkvarteret i Washington och ett fullspikat seminarium med vänsterekonomerna – och Nobelpristagarna – Paul Krugman och Joseph Stiglitz i New York.

Boken uppges ha sålt i mer än två miljoner exemplar och det är lätt att förstå att slutsatserna fick gehör i USA. Som Piketty och många andra påpekar är klasskillnaderna större än någonsin sedan rövarbaronernas dagar i slutet av 1800-talet och det glada 20-talet före 30-talsdepressionen. Piketty förklarar det – mycket förenklat – med att egendom, som fastigheter och värdepapper, beskattas lindrigare än arbete.

Lilla Zuccotti Park på södra Manhattan hade då återigen blivit ett litet fridfullt andningshål på södra Manhattan. Parken ligger som en kil mellan platsen där World Trade Center-skraporna stod och kvarteren med New York-börsen och megabankernas huvudkontor. Ett kort tag såg det ut som om Zuccotti Park skulle bli navet i en – effektiv – proteströrelse mot finanseliten i USA och i förlängningen hela världen. Den kallades Occupy Wall Street, OWS, och grenade snart ut sig med liknande ockupationer i flera städer, inklusive Washington.

Men det hela rann ut i sanden och tältstäderna revs. Nederlaget förklarades med att det inte fanns något egentligt program, någon karismatisk ledarfigur eller någon strategi för framgångsrik organisering som det gjorde i den amerikanska medborgarrättsrörelsen på 1950- och 60-talen.

Oavsett detta blev OWS en väckarklocka, parallellt med andra gräsrotsrörelser. Till exempel demonstrationerna ”Moral Mondays” i Raleigh i North Carolina om att nedskärningarna i välfärden är moraliskt oförsvarbara och snabbmatsarbetarnas kamp för drägliga löner. I valet i november 2014 sa väljarna ja till folkomröstningsförslag om höjningar av minimilönerna även i republikanskt styrda delstater.

– Det här är The Gilded Age i kubik. De 400 rikaste amerikanerna äger lika mycket som de 150 miljonerna i botten, konstaterar professorn Mark Blyth i dokumentären *Dream On*.

Filmen som producerats av Roger Weisberg visas under valårscykeln 2015–16 och i den får man följa komikern John Fugelsang när han kör i

en blå Ford längs samma rutt som den franske 1800-talsresenären Alexis de Tocqueville.

– Amerika har blivit dokusåpan Mat, medicin, hyra – du kan välja två! tillhör de sarkasmer John Fugelsang yttrar i samband med visningarna, däribland en på AFL-CIO:s högkvarter i Washington där han deltog via Skype.

Det är samma typ av upprörande exempel ur verkligheten – ”à la Dickens” noterar Fugelsang – som Michael Moore levererat under de 25 år som gått sedan *Roger & Me* hade premiär. Om hemstaden Flint i Michigan brukar Moore säga att det var där den amerikanska medelklassen föddes men GM:s beslut att lägga ner all tillverkning på 1980-talet blev början till slutet på en avgörande epok i amerikansk historia.

Att denna medelklass och dess livsstil är döende framgick med största tydlighet i en utdragen skandal efter det att larmen om farliga mängder bly i dricksvattnet ignorerades.

DE KRASSA SIFFRORNA

Det finns gott om uppgifter som visar att klyftorna växer i USA som är ”föregångslandet” på det här området:

- år 1965 tjänade vd:arna i de 350 största företagen 20 gånger så mycket som en anställd fick i genomsnittslön, 1989 var motsvarande siffra 58 gånger högre och 2012 var den 273 gånger högre.
- år 1979 ägde den rikaste tiondels procenten, 0,1 procent, i USA 7 procent av de samlade tillgångarna, 2012 hade den andelen stigit till 22 procent för dessa runt 160 000 hushåll med förmögenheter på över 20 miljoner dollar.
- tittar man på ett ännu smalare skikt, de runt 16 000 hushåll som utgör 0,01 procent med förmögenheter på i snitt 371 miljoner dollar, ökade andelen från 2 till 11 procent under motsvarande tidsperiod.
- andelen anställda med någon typ av pension från arbets-givaren har sjunkit till strax under 35 procent från drygt 50 procent 1979. I en enkät med ett försäkringsbolag uppgav 40 procent att de misstänkte att pensionsförmånerna skulle krympas ytterligare.
- på 1970-talet när General Motors var den största industrikoncernen i USA uppgick timlönen till 35 dollar i dagens penningvärde, mot 9 dollar som ingångslön 2014 hos den nu största arbetsgivaren – Wal-Mart. Detaljhandelsjätten har bitvis fått utstå mycket negativ publicitet efter bland annat anklagelser om diskriminering av kvinnor vid chefsrekrytering. I februari 2016 trädde ett beslut om en höjning av lönerna för de flesta av de anställda i kraft,

men lönerna kommer även fortsättningsvis att ligga under snittet i detaljhandeln för hela landet. En vass krönikör i Huffington Post, Frank Clemente, anmärkte att ägarfamiljen Waltons förmögenhet ökade med 21 miljarder dollar under 2014 och att hälften av den summan skulle ha räckt för att ge samtliga anställda ett lönepåslag med 5 dollar i timmen. Men i debattartiklar i Wall Street Journal förklarades i stället Wal-Marts beslut om stängningar av över 150 butiker med att det berodde på att höjda löner leder till förluster.

● kritik riktas ibland mot fixeringen vid 1-procent-toppen, med påpekanden om att man granskar resterande 19 procent i femtedelen med högst inkomster framgår det tydligt att även denna grupp drar ifrån resten. ”Det gör det lättare för människor i övre medelklassen att övertyga sig själva om att de sitter i samma ekonomiska båt som resten av Amerika; men det gör de inte”, konstaterade forskaren Richard Reeves på tankesmedjan Brookings i Washington. Nämnas kan här att det handlar om årsinkomster på 200 000 dollar (runt 1,7 miljoner kronor med rådande växelkurs) eller det streck som använts flitigt i demokraternas retorik om ”the rich” som måste beskattas hårdare.

● andelen fackligt anslutna 2015 låg i princip stilla på 2014 års nivå 11,5 procent mot som mest 30–33 procent på tillväxtens 1950-tal. I privata näringslivet är anslutningsgraden nere på 6,7 procent. I offentliga sektorn är siffran högre, strax över 35 procent, något som förklarar republikanska politikers ansträngningar att inskränka rätten till kollektiva förhandlingar. Totalt sett hade facket 14,8 miljoner medlemmar (plus 1,6 miljoner som omfattas av avtal). Enligt arbetsmarknadsdepartementets statistikbyrå BLS uppgår medianlönen per vecka till 980 dollar, mot 776 dollar för icke fackligt anslutna. Ungefär hälften av samtliga fackligt anslutna bor i endast sju delstater.

● en hett debatterad fråga, mer om den senare, gäller hur de mest välbärgade kan påverka politik och lagstiftning. Enligt en uppmärksammad granskning i tidningen *New York Times* svarade endast 158 familjer för hälften av de totala donationerna till politiska kampanjer under ”förvalåret” 2015. De flesta familjerna, 138, stöder republikanerna, medan endast 20 backar demokraterna. Artikeln inleddes så här: ”De är till överväldigande delen vita, rika, äldre och män, i ett land som stöps om av unga, av kvinnor, av svarta och ”bruna” väljare … i detta vidsträckta land bebor de en arkipelag av välstånd, exklusiva områden i en handfull orter. Och, i en ekonomi med ett svindlande antal branscher har de flesta tjänat sina förmögenheter i endast två av dessa: finans och energi.” Mönstret med ett fåtal dominanta bidragsgivare kommer sannolikt att bestå när rekordutgifterna för valet 2016 summeras.

● utbildning lönar sig inte lika mycket som tidigare, med kurvor som visar att reallönerna minskat bland nyutexaminerade sedan år 2000.

● framtidsutsikterna kan också komma att försämras efter denna långa period av stagnation eftersom barn från bättre bemedlade hushåll får ett försprång i livet. Det räcker med att titta på USA:s afrikan-amerikanska befolkning för att inse att detta stämmer. Värdet på en svart familjs tillgångar är bara en bråkdel av en vit familjs, 150 år efter slaveriets upphörande och 50 år efter medborgarrättsrörelsen. Och i den minoriteten halkar man långt alltid efter alla andra när tiderna är dåliga – och sedan dröjer återhämtningen mycket längre.

KLYFTORNA – ORSAKER

Man bör kanske ta avstamp någonstans i industrialiseringens begynnelse för att beskriva vad som sker i dag … En första hänsynslös exploatering ledde till att arbetarna gick samman, vilket underlättades av bland annat urbanisering och ökad läskunnighet. Gapet mellan rik och fattig krympte under en stor del av 1900-talet med hjälp av politiska styrinstrument som skatter och socialförsäkringar.

Gapet mellan rik och fattig krympte under en stor del av 1900-talet med hjälp av politiska styrinstrument som skatter och socialförsäkringar.

Men, sedan inträdde vad som ibland kallas det postindustriella samhället, med globalisering och ett allt snabbare it-intåg så gott som överallt. Multinationella koncerner flyttade ut eller automatiserade tillverkning. Andra frågor, som miljö och rättvisa för olika minoritetsgrupper, engagerade delar av väljarkåren i många länder.

En av de verkliga veteranerna i sammanhanget är professorn Robert Reich som var arbetsmarknadsminister i Bill Clintons regering och också stod bakom den pedagogiskt upplagda dokumentären *Inequality for All*. Han anser att människor i den breda massan missgynnats radikalt av storföretagens och finanssektorns ökade politiska makt – som de sedan utnyttjat för att på alla tänkbara sätt gynna sin egen lilla klass.

Bland exemplen som Robert Reich radar upp: immaterialrätten (d.v.s. patent, copyright) har utvidgats med stärkt ställning för företag i it, läkemedel, bioteknik, underhållning; antitrustlagarna har försvagats med följd att jättar fått nära nog monopol i flera branscher; konkurslagstiftningen har ändrats så att krisade storföretag kan tvinga fram eftergifter; ännu fler kryphål har öppnats i skattelagarna; otryggheten på arbetsmarknaden har ökat när gamla regler och förmåner har urholkats.

– Allt detta sammantaget medför en omfördelning uppåt – till stora företag och finansinstitut, och deras chefer och aktieägare – och bort från vanligt folk, konstaterade Robert Reich i en artikel i *The American Prospect*.

En annan, allt synligare, nyare företeelse är de s.k. ”gig”- och ”share”-ekonomierna, på svenska kanske uppdragsekonomin och delningsekonomin. Det innebär att fler och fler frilansar, bildar enmansföretag, får tidsbestämda uppdrag, kör taxi i egen bil eller hyr ut ett sovrum. Ofta utan reglerad lön, sociala förmåner eller arbetarskyddsförsäkring.

Som om inte detta – i de flestas ögon försämringar – skulle räcka träder experter fram som hävdar att det vi brukar kalla efterkrigs-tidens makalösa tillväxt var just det, unik. Och sådana sötebröds-dagar kommer inte tillbaka. Professorn Robert Gordons nya och pessimistiska bok *The Rise and Fall of American Growth* har fått enorm uppmärksamhet. Han talar där om några få vid det här laget ålderstigna omvälvande tekniska landvinningar: elektriskt ljus, förbränningsmotorn, kylskåpet, vattentoaletten, centralvärme, tv:n, telefonen. Alla har betytt mer för mänskligheten än it, menar Robert Gordon lite tillspetsat.

Pratet om en ”fjärde revolution” som ett nytt ekonomiskt välfärdssprång är just prat, enligt Robert Gordon. Tillväxttakten under perioden 1920–1970 kan betraktas som ett avsteg från det normala. Ett hack i kurvan helt enkelt. Framöver är det inte rimligt att tro på en högre BNP-ökning än 2–3 procent.

– Har han rätt? Mitt svar är definitivt ett kanske, skrev Paul Krugman i sin recension i *New York Times*.

Efter att ha uttalat oro för att det inte bara är Jane och Joe Does barn som blivit offer för stagnationen, utan även deras barnbarn, slutade Krugman med:

– Gordon kanske har fel: Vi kan befinna oss på en språngbräda mot en verkligt radikal förändring, låt oss säga från it eller banbrytande framsteg inom biologin (vilket skulle medföra andra risker). Men Gordon har lagt fram en övertygande bevisning.

En annan professor som skrivit flera hyllade böcker, Erik Brynjolfsson, motsäger Robert Gordon. Brynjolfsson medger att framstegen 1870–1970 var enorma, tack vare alla arbets- och tidsbesparande uppfinningar. Men han talar för sin del entusiastiskt om en ”andra maskinell våg” tack vare allt kraftfullare datorer och tippar i en *PBS NewsHour*-intervju att produktiviteten kommer att stiga till oanade nivåer. Gordon kontrar då med att datorerna funnits i flera årtionden redan och att det bara var under ett par år i slutet av 1990-talet som något liknande ”produktivitetstillväxten som el, bilen eller flygplanet” bidrog till noterades. Andra forskare pekar också på att andelen anställda i it-sektorn varit ganska konstant och att det är osäkert om det kommer att skapas fler bra jobb här.

– I själva verket är svag löneutveckling lika med svag produktivitetsutveckling. Om man till detta lägger ojämlikheten till följd av att den lilla produktivitetsökning vi faktiskt har slussas till 1 procent i toppen så finns det all anledning för de 99 procenten i botten att vara bittra och ängsliga, menar Robert Gordon i samma *PBS NewsHour*-intervju.

INTE BARA I USA

Egentligen kan det påstås att investmentbankerna och storföretags-cheferna, i maskopi med politikerna, svarat för en fördelnings-politik över gränserna. Klyftorna har ökat i västvärlden och ojämlikheterna mellan fattiga och rika länder består – och de är större här än inom enskilda länder.

Det är inte så förvånande, menar den franske ekonomiprofessorn och tidigare chefsekonomen på Världsbanken François Bourguignon i en artikel i *Foreign Affairs*. Men han tillägger sedan att en ”dramatisk vändning” skett och att de globala klyftorna krympt avsevärt sedan år 2000, mest tack vare utvecklingen i Kina och Indien.

Epidemier, krig och katastrofer dominerar ju nyhetsförmedl-ingen från en stor del av världen. Det överskuggar tyvärr en betyd-ligt positivare verklighet, enligt Steven Radelet i nya boken *The Great Surge*. Den extrema fattigdomen i världen har minskat snabb-are de senaste 20 åren än någonsin tidigare och antalet människor som tvingas släpa sig fram på ynkliga 1:90 dollar per dag (i fast penningvärde) har sjunkit från 1 miljard 1993 till runt 700 miljoner nu. Och här lär it, via smarta

mobiler, bidra till stora nya språng.

Jämförelser mellan olika länder sker med hjälp av den så kallade Ginikoefficienten. Detta index skapades av en italiensk statistiker, Corrado Gini, i början av 1900-talet och används än. Sajten Ekonomifakta förklarar att alla i ett land har samma inkomst när värdet är 0 och att en person får alla inkomster i ett land när värdet är 1. Måttet tillämpas på olika sätt, ibland vägs skattefinansierade förmåner in.

I Västeuropa ligger Ginikoeffecienten på mellan 0,25 och 0,30, medan USA hamnar på 0,40. I världen som helhet slutar Gini på otänkbara 0,70, uppger François Bourguignon. En rubrik i hans artikel lyder ”Hur de rika blir rikare medan de fattiga skyndar i kapp” och efter att ha noterat att de statistiska jämförelserna brister konstaterar han att ”ekonomisk liberalisering” spelat roll. Med det avser han marknadsliberaliseringar som bidrar till att skapa en ny rik klass i många utvecklingsländer – men också ökar klyftorna inom i-länderna.

Företag och förmögna människor har fått det allt lättare att flytta kapital till länder med låga skatter eller till skatte-paradis.

– Sänkningar av inkomstskatter, nedskärningar i sociala förmåner och finansiella avregleringar har gjort de rika rikare och, ibland, de fattiga fattigare. Den ökade globala rörligheten för företag, kapital och arbetare de senaste två år tiondena har bidragit till att förvärra de här problemen genom att göra det svårare för regeringar att bekämpa ojämlikheten. Företag och förmögna människor har fått det allt lättare att flytta kapital till länder med låga skatter eller till skatteparadis och på så vis undvika fördelningspolitik i hemländerna, summerar François Bourguignon.

Mönstret är detsamma i västvärlden, som till exempel i Storbritannien. I början av 2016 publicerade statistikbyrån siffror som tydde på att 10 procent i toppen på inkomstpyramiden perioden 2012–2014 ägde runt 45 procent av landets samlade tillgångar. Denna grupps tillgångar ökade med 21 procent i värde, enligt en artikel i The Guardian, mot 7 procent för hälften av den övriga befolkningen. I en annan artikel, från slutet av december 2015, återgavs uppgifter om att 2 miljoner fler barn eller totalt 4,4 miljoner barn blir fattiga år 2030 med nuvarande politik. ”Vi kommer att leva i ett samhälle där soppkök förblir en del i vardagen, inte en nödlösning i ett akut krisläge” kommenterade generalsekretaren Andrew Harrop i Fabian Society.

LÄGET I SVERIGE

Om man som jag, som sammanställt denna skrift, växte upp på 1950- och 60-talen i ett mindre och förhållandevis homogent småländskt

samhälle kunde det dröja innan man kom i kontakt med ekonomiska orättvisor. Visst, jag minns en skolkamrat från en stor familj där det viskades om bidrag och inspektörer från kommunen, liksom ”gräddhyllan” där direktörerna i småhusfabriken uppfört sina rymliga villor.

Skillnader mellan land och stad förelåg förvisso, med andra typer av jobb, andra typer av arbetsgivare. Och länge kändes det som om 100 kronor i det småländska samhället var lika mycket som 1000 kronor på Östermalm där gamla svenska traditioner om att inte skryta med sina rikedomar gradvis försvann. Under de senaste årens Sverigeresor har jag lagt märke till flottare bilar, osannolika lägenhetspriser, exklusiva butiker, fullbokade lyxrestauranger, privata vårdförsäkringar å ena sidan; och rapporter om slum, usla skolmiljöer, långa vårdköer å den andra. Lägg därtill den oerhört infekterade debatten om invandring och flyktingar. Ett PS krävs här – jag tycker att invandringen berikat Sverige och gjort det till ett mycket bättre land än det konformistiska med drygt sju miljoner invånare jag minns när jag gick i den nu rivna skolan i det där småländska samhället.

I januari 2016 stod rubriken ”Pessimismen sprider sig …” att läsa i *Aftonbladet*. Det handlade om den senaste årliga opinionsundersökningen från Myndigheten för samhällsskydd och beredskap, MSB. Som framgår av myndighetens namn är det allmänhetens syn på skydd och försvar som mäts men slutsatserna kan ändå vara värda att återges.

Mer än hälften, 54 procent, av de tillfrågade sa 2015 att de tror att Sverige kommer att vara ett något sämre eller mycket sämre land att bo i om fem år mot endast 4 procent som sa ”mycket bättre”. 2014 tippade 42 procent att det skulle bli något sämre eller mycket sämre.

Generaldirektören i MSB Helena Lindberg konstaterade:

– När man ställer frågan om Sverige är ett bra land att leva i så svarar nästan 90 procent att det är det. Men när det handlar om utvecklingen de närmaste fem åren är det en hög andel som säger att det kommer att bli sämre. Det är en oroande utveckling, det har inte varit så negativa siffror under de senaste åren.

Sverige var länge ett av länderna i världen med jämnast inkomstfördelning men detta har ändrats. Så här skrev Ekonomifakta (september 2015) om två giniuppgifter i OECD-tabeller för 2007:

”Sverige har låg lönespridning med samtliga mått. Sverige ligger på nionde plats med det vanliga ginimåttet men skillnaderna mellan plats fem och tolv är liten. Danmark och Slovakien har lägst inkomstspridning och Mexiko och Turkiet högst. Om man tar hänsyn till omfördelningseffekterna av skattefinansierad välfärd hade Sverige

lägst inkomstskillnader inom OECD år 2007.”

Talen var 0,27 respektive 0,18. Sedan dess har de krupit uppåt något vilket en del forskare tolkar som att Sverige närmar sig mer ”normala” OECD-nivåer och där möjligen icke-indexerade bidrag spelar in.

Men alla håller inte med om den, fortfarande positiva, helhetsbilden. I en debattartikel i *Dagens Nyheter* inför Socialdemokraternas partikongress våren 2015 framförde fem höga funktionärer i partiet, LO och SSU kritik mot de växande klyftorna i Sverige. Den utvecklingen började redan på 1980-talet och debattörerna lyfte fram följande orosmoln: arbetslösheten fastnaglad på hög nivå, mer trångboddhet, vart femte barn växer upp i fattigdom, direktörerna som tjänade tio gånger mer än industriarbetarna 1980 får i dag nästan 46 gånger mer och 52 gånger mer än en undersköterska.

Andra tar fasta på att antalet mycket förmögna svenskar vuxit mycket snabbt. Det finns numera 19 dollarmiljardärer, det vill säga människor med rikedomar någonstans kring 8,5 miljarder kronor, berättade Tino Sanandaji i en artikel i *Forskning & framsteg* 2014. 19 låter kanske inte så mycket men det motsvarar fler per capita än i USA, enligt Sanandaji som inriktade sig mer på förmögenhetsklyftor än på inkomstklyftor. I Sverige ärvs kapital i större utsträckning än i USA och adeln är överrepresenterad i förhållande till sin andel av befolkningen.

Ekonomerna Jesper Roine och Daniel Waldenström har forskat kring inkomstfördelningen i Sverige och påvisat att ojämlikheten var slående i början av1900-talet. Nära hälften av de totala inkomsterna i landet gick till den rikaste tiondelen men sedan sjönk denna grupps andel fram till ungefär 1980, precis som nämndes ovan.

Även Roine och Waldenström har konstaterat att mycket har hänt i en liten grupp i samhället – de mycket rika som uppgår till ungefär 80 000 personer. Under tiden har det inte hänt så mycket beträffande välutbildade yrkesutövare i övre medelklassen, som läkare, jurister etc.

Förklaringen är densamma som många forskare ringar in, nämligen att kapitalinkomsterna ”ökat kraftigt” enligt Jesper Roine. Det hänger ihop med slopade arvs-, gåvo- och fastighetsskatter, sänkningen av marginalskatterna men också börsutvecklingen och att det för vissa kan ha lönat sig skattemässigt att ”styra om löneinkomster till utdelningar från företag”.

– Kapitalinkomster i alla dess former har blivit en viktigare del av de sammanlagda inkomsterna och eftersom dessa är mer koncentrerade så har det bidragit till inkomstspridningen. Vissa kapitalinkomster är dock relaterade till vad vi i dagligt tal tänker på som arbete och därför ar det inte alltid självklart hur man ska se på kapitalinkomsternas “ursprung”, säger Jesper Roine.

– Om någon startar ett bolag och tar ut väldigt liten lön och sedan säljer bolaget med vinst så är detta en kapitalinkomst men värdet är skapat av personens arbete. Om man däremot har en stor förmögenhet som man låter någon förvalta åt en så tar man en finansiell risk men inkomsten är inte relaterad till ens arbete. Beroende på vilka frågor man ställer sig kan detta ha stor betydelse men det är i praktiken svårt att separera.

Värt att väga in, menar Jesper Roine, är att det kan röra sig om olika inkomstslag. Det är inte så många som tjänar över 1,5 miljoner kronor per år, däremot kan åtskilliga människor realisera kapitalvinster, till exempel genom att sälja en bostad, vilket ger avtryck i statistiken ett år, men inte nästa.

Den ekonomiska ojämlikheten ökar – bitvis snabbt – i hela västvärlden.

En liten utvikning. Jesper Roine är en av bloggarna på *Ekonomistas.se* och i maj 2015 utredde han huruvida högre utbildning påverkar lönerna. I Sverige är denna så kallade utbildningspremie låg, anmärkte han. Gruppen med lägst utbildning fick knappt 40 procent mer i lön mellan åren 1991 och 2009, mot plus 55 procent för gruppen med högst utbildning. Något att väga in i diskussioner om framtidens jobb som förmodas bli mer beroende av utbildningsnivå.

Sammanfattningsvis kan alltså sägas att den ekonomiska ojämlikheten ökar – bitvis snabbt – i hela västvärlden. Samtidigt dyker det upp nya problem och krav, i USA gör till exempel det låga oljepriset att intäkterna i delstatskassorna krymper och i de flesta länder tillkommer nya utgifter för polis- och annan säkerhetspersonal i terroristbekämpningen.

POLITISKA KONSEKVENSER

– Ja, jag är förvånad över hur snabbt det gått och med tanke på hur jag tolkar politikens dynamik trodde jag aldrig att denna massiva ökning av ojämlikheten skulle tolereras i längden, säger Ronald Inglehart, professor vid University of Michigan, som studerat de här frågorna i ett par årtionden och i mer än 25 år lett *World Values Survey* som gör internationella jämförelser mellan 78 länder.

Ronald Inglehart sticker inte under stol med att han är demokrat, vilket för övrigt gäller många av forskarna och debattörerna som tar till orda i det här ämnet. Det kommer för all del rapporter från konservativa tankesmedjor men de brukar inriktas på behovet av lägre skatter, krympt offentlig sektor, färre regleringar och, framför allt just nu, en snabbare tillväxt.

– I grund och botten har vi en situation med 99 procent på ena sidan och 1 procent på den andra. Eftersom pengar är extremt betydelsefulla i politiken vinner 1-procenten. Men i en demokrati är det inte långsiktigt godtagbart med stagnation för 99 procent, säger Ronald Inglehart.

Att arbetarklassens ställning försvagats sedan 1970-talet är en ”old story” påpekar Ronald Inglehart, men det nya nu är att samma tendenser kryper uppåt i inkomstskikten. Högutbildade – akademiker, läkare, jurister, journalister – börjar känna av sådant som lägre ingångslöner, ägarkoncentration med sämre förhandlingsmöjligheter, arbetsuppgifter som tas över av datorer eller lågbetald personal på andra sidan jordklotet.

– Det amerikanska fallet må vara extremt men det är långt ifrån unikt. Alla utom några få länder i OECD uppvisar växande inkomstklyftor före skatt och transfereringar under perioden 1980–2009, säger Ronald Inglehart.

Det oroande är, och även här talar Ronald Inglehart om en snabbare utveckling än han förutsett, de politiska spänningar som bubblar upp. Främlingsfientlighet t.ex. frodas när folk känner sig utsatta och orättvist behandlade. Den republikanske presidentkandidaten Donald Trump inte bara flörtade utan eldade på sådana krafter under presidentvalrörelsen, med ibland rätt bleka protester från rivalerna. I Europa finns det, som bekant, mycket obehagliga strömningar i flera länder.

– Men, vi hade en socialist – en socialist! – som utmanade Hillary Clinton! De 99 procenten har tröttnat. De är arga på Wall Street som skapade eländet som kostade miljoner människor jobbet och tvingade dem från sina hem, säger Ronald Inglehart.

Den demokratiske socialisten Bernie Sanders framgångar i primärvalrörelsen 2016 var onekligen ett tecken på att OWS, Moral Mondays, komiker på vänsterkanten och, faktiskt, debatten i stort tilltalar särskilt unga amerikaner. De vanligast förekommande orden i Sanders kampanjtal torde ha varit ”miljonärer och miljardärer”, vidare framförde han löften om att slå sönder storbankerna, införa allmän sjukvård och se till att college blir gratis. I första delstaten Iowa röstade 86 procent av väljarna under 29 år på honom och i åldersskiktet 30–45 år var siffran 53 procent.

Sanders hade annars varit ganska ensam på barrikaderna med sin klasskamp och våren 2015 sa han i en intervju med mig att USA som samhälle gjort ”enorma framsteg på jämställdhetsområdet, för svarta, för kvinnor, för gays”. Men ekonomiskt, fortsatte han, har de flesta förlorat mark och USA är ”enda betydande landet utan nationell sjukvård, högre utbildning är oåtkomligt dyrt, infrastrukturen faller sönder”.

Det som kommit att omtalas som etablissemangen i bägge partierna ställde sig i huvudsak bakom den andra demokratiska kandidaten, Hillary Clinton. Alltså kongressblocket, partiledningen DNC, stora donatorer, flera ledande fackförbund. Men på kampanjstigen fanns det gott om exempel på motstånd mot Clinton. Det gällde t.ex. sjuksköterskor i facket National Nurses United, NNU, som turnerade runt viktiga stater i en rödmålad buss prydd med Sanders silhuett.

Ett av sjuksköterskefacken, NNU, ställde sig bakom demokraten Bernie Sanders i primäralssäsongen 2016. Irma Westmoreland, t.v., och Martese Chism tog ledigt från sina jobb för att turnera runt ett par viktiga delstater i en rödmålad buss för att träffa väljare.

– Jag betraktar detta som en fortsättning på dr Martin Luther King juniors arbete först i medborgarrättsrörelsen, sedan i striden för renhållningsarbetarna när han mördades. Om någon bara börjar följer andra efter, sa Martese Chism som är svart och i likhet med King och Sanders vill koncentrera sig på ekonomisk ojämlikhet, inte ras och identitet.

Samtidigt gror misstänksamheten mot exempelvis frihandelsavtal (de aktuella förkortas: TPP och TTIP) både i Tea party-kretsar och bland Trumpsupportrar. Skälen till motståndet i de grupperna, jämfört med fackföreningsrörelsen, är delvis annorlunda, men gör givetvis att facket och dess allierade i kongressen kan förlora en profilfråga och att gränserna suddas ut mellan partierna.

I ett par färska studier får skeptikerna till de här avtalen och globalt handelsutbyte i stort vatten på sin kvarn. Importen från Kina har varit negativ för vissa branscher i USA, enligt de tre ekonomerna David Autor, David Dorn och Gordon Hanson, som särskilt nämner teko- och möbelindustrierna i sydstaterna där arbetsmarknaden visade sig trögare än förr. I en prognos från tankesmedjan Peterson Institute dras slutsatserna att TPP (USA plus elva länder till) inte kommer att påverka den amerikanska arbetsmarknaden nämnvärt. Som exempel på ett nytt och oväntat motstånd mot frihandelsavtal kan framhållas att en republikansk senator (dock från industristaten Ohio) som själv var

handelsförhandlare i George W. Bushs regering uttalat sig negativt om TPP.

Antalet jobb i tillverkningsindustrin i USA har minskat dramatiskt, minst fem miljoner åren 2000–10. Nu hotas andra yrkesgrupper med medelklasslöner och på en av många sådana listor i USA återfinns: brevbärare, lapplisor när parkeringsmätarna avläses automatiskt, journalister, svarvare och juvelerare. Uppskattningar tyder på att det inte kommer att skapas så många nya jobb i it-sektorn.

Mardrömsscenariot som målas upp är för övrigt en förindustriell ekonomi, som på medeltiden, med en stenrik elit och massorna som får hanka sig fram på enkla servicejobb, som trädgårdsskötsel, hårklippning, barnpassning. Ungefär som mönstret i Silicon Valley i dag, menar Ronald Inglehart.

KOMMER REVOLUTIONEN?

De allra rikaste i världen, och särskilt i fattiga länder eller medelinkomstländer som Mexiko, lever i egna världar. Muromgärdade palatsvillor, egna flygplan, limousiner, avlägsna semesteröar, superdyra hotell, ”personal shoppers”, privatskolor med barn ur liknande miljöer.

De åtföljs ofta av biffiga män med sladdar i öronen och bulor som avtecknar sig under mörka kostymer – alltså livvakter som ska skydda dem från kidnappare och rånare. Ibland går darrningar genom den här miljardärsklassen – tänk om massorna börjar resa sig.

I enkäter framgår det att människorna som uttalat sig i ovan nämnda *World Values Survey* blivit otåligare. I slutet av 1980-talet instämde majoriteter i drygt 50 av de 65 länder som ingick i undersökningen i påståendet ”Inkomstskillnader bör vara större för att belöna enskilda individers insatser”. I de senaste mätningarna är det bara majoriteter i 25 länder som höll med och i stället uttalade sig folk i över 50 länder, inklusive USA, att de tycker att ojämlikheten måste tacklas.

– Sådana känslor lär öka över tid, säger Ronald Inglehart.

Ronald Inglehart svarar nej på sin egen fråga om klassmedvetandet i Karl Marx anda kommer att öka och bli en kraft att räkna med. Men han, och många andra, ser tecken på att ilskan över ekonomiska orättvisor tränger bort de klassiska moralfrågorna i USA. Att storma mot exempelvis samkönade äktenskap går inte längre när en majoritet av befolkningen uttalar sig för och

De allra rikaste i världen, och särskilt i fattiga länder eller medel-inkomst-länder som Mexiko, lever i egna världar.

Högsta domstolen sanktionerat dem.

Att det jäser i vad som ändå får kallas ett låglöneproletariat märktes i USA i början av 2016 års presidentvalrörelse på ytterkanterna i båda partierna. Donald Trump i ena lägret, Bernie Sanders i det andra. Bland de gemensamma punkterna finns ett motstånd mot frihandelsavtal och att Trump bröt med den republikanska budgetfilosofin beträffande pensionerna samt irriterade andra miljardärer genom att vilja avskaffa ett inslag (”carried interest)” i skattelagstiftningen som gynnat hedge fond-investerare.

Men där någonstans slutar likheterna. Analyser av Bernie Sanders oväntade framgångar och sammansättningen av jättepubliken på hans stormöten lär fortsätta oavsett hur det går för honom. Det sägs ofta att de unga anhängarnas entusiasm för en 74-årig ”demokratisk socialist” beror på att de inte vet vad socialism eller kommunism är, men också att de rest mer och sett hur välfärden fungerar i Europa.

Det är möjligt, för att inte säga sannolikt, att de aldrig hört talas om sådant som klasskamp och övertagande av produktionsmedlen men uppenbarligen instämmer de i Sanders syn på systemet. Det är riggat av storkapitalet, bankdirektörerna som var ”too big to jail” gick fria, det är fel att inte allmän sjukvård är en rättighet och att fyra år i college kostar miljonbelopp. I alla fall i skrivande stund ser det ut som om de demokratiska väljarna avvisar mittenpolitik à la Bill Clinton och siktar på en tredje period i följd där en sant progressiv president ska få fortsätta hamra på det som Barack Obama i alla fall påbörjade. Till exempel bättre villkor för facket, höjda skatter i vissa skikt för att betala för Obamacare och se till att arbete lönar sig igen – eller att återupprätta The American Dream, för vad man än lägger i slitna begreppet handlade det ändå om att framtiden skulle bli ljusare.

FAROR MED OJÄMLIKHETEN

Såväl ekonomer som samhällsdebattörer i USA djupborrar i denna växande ”inequality”. Det gäller inte minst Angus Deaton, som tog emot Sveriges riksbanks pris i ekonomisk vetenskap till Alfred Nobels minne 2015. Denne Princetonprofessor och Nobelpristagare inriktar sin nuvarande forskning på hälsa, välstånd och ekonomisk tillväxt. I intervjuer och på seminarier framhåller han att ”ojämlikhet är en framgångsmarkör”.

– Om någon kommer på något, en ny uppfinning som gynnar oss alla blir denne rikligt belönad på en perfekt fungerande marknad. Några av de mest slående ojämlikheterna i världen berodde på fantastiska

framgångar, från den industriella revolutionen för 250 år sedan till nya innovationer idag.

Men, invände han sedan i ett samtal i regi av Wall Street Journal:

– En av de saker som jag är oroad över är att en del av de enorma rikedomar som skapas i USA i dag kommer från verksamhet som är tveksam ur samhällssynpunkt. Ta t.ex. en del av det som pågår på Wall Street av mycket begåvade unga människor som i stället skulle kunna uppfinna något nyttigt eller bota cancer.

Apropå hälsa vägs ojämlikhet in i de faktorer som påverkar medellivslängden i olika regioner i USA. En av de mer kända ekonomerna som står till vänster, Jared Bernstein vid Center on Budget and Policy Priorities, är flitig debattör på det här området. Han pekar på riskerna när alltför många låginkomsttagare är samlade på ett ställe, med tilltagande segregation, våld, drogmissbruk, sämre skolor och annan service. Han menar att koncentrationen av förmögenheter i allt färre händer leder till lägre tillväxt, eftersom de rika tenderar att spara hellre än att göra av med pengarna – och låg- och medelinkomsttagare samtidigt måste låna till villor och utbildning. Ett rimligt första steg vore att se till att ersättningen i de sistnämnda grupperna hamnar närmare kurvan över produktivitetsökningen.

För några år sedan utkom de brittiska forskarna Richard Wilkinson och Kate Pickett med boken *Jämlikhetsanden* om hur nedbrytande ojämlikhet är i alla samhällsgrupper. Boken bygger på studier i 23 i-länder och Wilkinson och Pickett driver tesen att det allmänna välbefinnandet är störst där den ekonomiska jämlikheten är störst.

Kanske har det till sist vänt i USA.

Kanske har det till sist vänt i USA. I den första månatliga arbetsmarknadsrapporten 2016, för januari, kom signaler om att löneläget till sist stärkts, sex och ett halvt år efter det att återhämtningen inleddes. Snittlönen per timme ökade med en halv procentenhet och detta i kombination med att arbetslöshetstalet sjönk till 4,9 procent fick president Barack Obama att träda fram.

– Amerikanerna jobbar igen, sa han.

SLUTORD

Går USA mot vänster? Har ojämlikheten blivit för stor? Kommer ilskan mot miljardärerna att explodera? Hur många kommer att stämma in i Bernie Sanders krav på en politisk revolution?

Ja, man kan spekulera i allt detta, men i tankesmedjornas Washington skrivs torra analyser om att demokratiska politikers hopp om mer fördelningspolitik strandar på dels republikanskt motstånd mot högre skatter, dels den gigantiska statsskulden som alla helst försöker glömma. Men kanske är det dags för en dialektisk skiftning, efter de många konservativa revolutionerna, Ronald Reagans, Newt Gingrichs och Tea party-rörelsens.

Svaren på den mer konkreta frågan Vad kan göras åt ojämlikheten? mynnar ut i fördelningspolitiska åtgärder och spekulationer om att klyftorna kan ha vidgats till den grad att något måste göras.

– Om det hade rört sig om 60/40 skulle det ta tid, men när det är 90/10 eller 99/1 kommer alltsammans att nå en punkt när indignationen ökar och krav reses på att kasta ut skurkarna. Men vi lever i en demokrati och det måste ske genom en politisk rörelse – och jag ser nu hur en sådan växer fram, säger Ronald Inglehart.

Valrörelsen i USA hösten 2016 kommer att handla om detta med väljare som ska ta ställning till två helt olika visioner för landet och framtiden.

KÄLLOR

The American Prospect temanummer våren 2015, med essäer av bland andra Robert Reich, Robert Kuttner, Harold Meyerson, Paul Starr.

Foreign Affairs, temanummer januari–februari 2016

Emmanuel Saez, Gabriel Zucman: *Wealth Inequality in the United States since 2013*, National Bureau of Economic Research, 2014.

PBS NewsHour, sändningen den 28 januari 2016, intervjuer med Robert Gordon och Erik Brynjolfsson.

Richard Reeves och Nathan Joo: *Not just the 1%: Upper middle class income separation*, rapport från Brookings Institution.

Richard Wilkinson, Kate Pickett: *Jämlikhetsanden: Därför är mer jämlika samhällen nästan alltid bättre samhällen*, Karneval förlag, pocket 2011.

Barack Obamas tal:
https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2013/12/04/remarks-president-economic-mobility

Artikel i *New York Times*:
http://www.nytimes.com/interactive/2015/10/11/us/politics/2016-presidential-election-super-pac-donors.html?_r=0

Debattartikel i *Dagens Nyheter*:
http://www.dn.se/debatt/s-maste-ta-stallning-for-en-offensiv-ekonomisk-politik-1/

Artikel i *Forskning och framsteg*:
http://fof.se/tidning/2014/5/artikel/den-lilla-klicken-som-far-klassklyftan-att-vaxa

Bureau of Labor Statistics, pressrelease januari 2016 om facklig anslutning.

Myndigheten för samhällsskydd och beredskap, rapport 2015:
https://www.msb.se/RibData/Filer/pdf/27994.pdf

arenaidé